

BERTRAND RUSSELL'IN DOĞRULUK ANLAYIŞI

Nermi Uygur

I. GİRİŞ : DOĞRULUK SORUNU

«Felsefe doğruluğun araştırılmasıdır» tanımı eskiçağdan günümüze değin sık sık başvurulan bir tanımdır. Gerçi tam olduğu söylenemez bu tanımın. Öyle ya, uzun tarihi boyunca felsefedeki araştırmalar hem bir tek tanımın başlığı altında toplanamayacak kadar geniş ve karmaşıktır, hem de değişiklikler ve ayrılıklar gösterir. Gene de sözü edilen tanım, ne zaman olursa olsun felsefede yapılıp edileni, bir etkenliğin «felsefe» adına yaraşması için orda yapılması gerekeni yanılmaksızın dile getirir. Gerçekten de *doğruluk (hakikat; aletheia; truth; vérité; Wahrheit)* kavramı, bir de-yime, felsefe çalışmalarının odağıdır. Çeşitli felsefelerin ayrı ayrı kuruluşunu ve hizmetini, birbirine yakınlık ve uzaklığını çok kez belirleyen: bu kavram karşısındaki davranışları, bu kavrama ilişkin vargılarıdır. Demek ki bir felsefeyi çepeçevre anlayıp başarısını belirtmek isteyen, o felsefenin doğruluk anlayışı üzerine özellikle eğilmek zorundadır. İşte böylesine bir zorunluluğun etkisiyle, ben de, Russell'ın felsefesini içten kavrayıp değerlendirmek amacını güttüğüm için, bu yazımda, amaca yaklaştıracığımı umarak, Russell'ın doğruluk kavramıyla hesaplaşmasını; «doğruluk nedir?» sorusunun Russell'daki işlenişini inceliyeceğim.

Baştan şunu söyleyeyim ki, giriştiğim inceleme, şimdi burda anmayacağım birtakım güçlükler yanında, anmadan geçemeyeceğim nesnel bir güçlüğü de birlikte getirmektedir. Bu güçlük, Russell'ın doğruluğa ilişkin çalışmalarını 50 yılı aşan bir gelişme

sürecinde,¹ çeşitli konuları aydınlatmak üzere birbirinden değişik tutumlarla kaleme almış olduğu yapıtlarda ortaya koymuş olmasından ileri gelir. Böylece Russell'in doğruluk öğretisi, her kez yapışık olduğu bağlama özgü bir renk taşımakta; yer yer, birbirleriyle kolayca bağdaşmayan kılıklara bürünmekte; ayrımlar bakımından zaman zaman başkalıklar göstermekte; bazan içerikçe değişikliklere uğramaktadır. Bu durumda aklın hemencecik yattığı bir elealış varsa, o da, her kitabında Russell'in doğruluk kavramı bakımından örtük-açık sunduğunu ayrı ayrı gün ışığına çıkarmaktır. Ama ben başka bir şeye kalkıştım: Doğruluk öğretisinin Russell'daki tarihsel gelişmesini adım adım yansıtmaktan çok ana çizgileriyle tüm görünümünü belirtmeyi; öğretiyi tutarlı bir yapıda derleyip toplamayı denedim. Bunun için de Russell'in doğruluk konusuyla ilgili olarak ortaya koyduğu en son belgeleri² asıl taşıyıcı, yönverici birer temel diye kullandım. Zamandaki diziliş özellikleri ne olursa olsun, başka belgelere³ asıl temelleri nesnelce bütünlümeye elverişli oldukları oranda başvurudum.

Yazımın gidişi şöylecene özetlenebilir : İlkin Russell'i, genel düşünme tutumu gereği, kendi doğruluk anlayışına götüren, ya da bu anlayıştan zorunlukla çıkan eleştirmeleri bakımından: kimi ke-

¹ Russell'in gelişmesiyle ilgili olarak başvurulabilecek kısa bir Türkçe yazı *Felsefe Arşivi*'nin 13. sayısında (1962) çıkmıştır : Nermi Uygur: «Bertrand Russell'in Felsefedeki Gelişmesi.»

² Başta Russell'in düşünme dünyasındaki doruklardan biri, *An Inquiry Into Meaning and Truth* — 1940 — olmak üzere birkaç tanedir bu asıl belgeler: *Reply to Criticisms* — 1944 — («The Philosophy of Bertrand Russell», ed. by P. A. Schilpp, New York); *Human Knowledge its Scope and Limits* — 1949 —; *My Philosophical Development* — 1959 —. Kısaltılmış yazılışları, sırasıyla: «Inquiry», «Reply», «Human Knowledge», «Development». Kitapların sırasıyla Türkçe adları: «Anlam ve Doğruluk Üzerinde bir Araştırma», «Eleştirilere Cevap», «İnsan Bilgisi, Konu Çevresi ve Sınırları», «Felsefedeki Gelişmem». Bu kitaplardan hiç biri henüz Türkçeye çevrilmemiştir.

³ Yeri gelince bir bir anaçağım yardımcı belgelerin en önemlileri şunlardır : *Philosophical Essays* — 1910 —; *The Problems of Philosophy* — 1912 —; *Our Knowledge of the External World. As a Field of Scientific Method in Philosophy* — 1914 —; *The Analysis of Mind* — 1921 —. Kısaltılmış yazılışları, sırasıyla: «Essays», «Problems», «External World», «Analysis». Adı geçen kitapların Türkçe adları : «Felsefe Denemeleri», «Felsefe Sorunları», «Dış Dünya Üzerindeki Bilgimiz», «Zihnin Çözümlemesi». — Bu kitaplardan yalnız birinin, *The Problems of Philosophy*'nin 1931 yılında A. Adnan Adıvar tarafından yapılmış olup sonradan, 1944 yılında, *Felsefe Meseleleri* adıyla yeniden basılmış olan, dilce, özellikle de felsefe deyimleri bakımından oldukça eski sayılabilecek olan bir Türkçe çevirisi vardır.

sin olarak yadsıdığı, onun için tümüyle çürütmeye kalkıştığı; kimi de, hizmetine rağmen eksikliğine inandığından, değiştirmeye çalıştığı doğruluk öğretileri karşısındaki davranışı bakımından gözden geçireceğim. Böylelikle Russell'ın doğruluk sorununu nasıl tasarlayıp hangi açıdan gördüğünü; nelere, neden sorunun çözümü göziyle bakmadığını; dolayısıyla, kendi çözüm denemesinin yönünü bir dereceye kadar öğrenmek fırsatı sağlanmış olur. Bundan sonra, Russell'ın önerip savunduğu doğruluk öğretisini en bellibaşlı özellikleriyle inceliyeceğim. Yazının asıl ağırlığını taşıyan bu bölüm Russell felsefesinin bir deyimine tümüne ilişik olduğundan; bu felsefenin mantık, dil, psikoloji, metafizik çeşidinden konuları yoğunlaşmasıyla zaman zaman içiçe girdiğinden, bazan en canalcı noktalarda, çok anlamlı bazı sözcükleri gerektirmektedir. Ama ben yazımı pek geniş tutamadığımdan, bu sözcükleri, Russell'ın uzun tartışmalar sonunda varmış olduğuna inandığım en yalın tanımlarıyla, doğruluk sorununun istediği ölçüde, böylesine tanımlar vererek işin içine karıştırdım. En sonra, Russell'ın doğruluk sorununa getirdiklerini, başarı yolu ile değerlendirmeye çalışacağım.

İlk ödeve geçmeden önce, yazımın tümünü belirleyen sınıra da dikkati çekmeliyim. Bu yazıda Russell'ın, salt mantık açısından bakınca «doğruluk» kavramının kullanılmasını aydınlatmak amacıyla ortaya koyduğu mantık öğretisi üzerinde durmayacağım. Yeni mantığın kurucularından biri olan Russell'ın bu konudaki düşünceleri, özellikle «fonksiyon», «doğruluk değeri», «doğruluk çizelgesi», «üçüncü şıkkın olamazlığı» gibi başlıklara ilişkin araştırmaları, hiç şüphe yok ki, doğruluk konusuna girmektedir. Ancak böyle bir «doğruluk» sırf dil-mantık çerçevesi içindeki bir geçerliği bildirir; mantıktaki işlemleri aksatmamak amacıyla mantıkçılarca benimsenen bir koşuldur. Oysa ben «doğruluğu» mantıkça değil: salt felsefe bakımından, bir felsefe deyimini olarak, dil ile dile getirilen «şeyler» arasındaki bağı gözönünde bulundurarak, bilgi açısından, özel deyimle *epistemoloji* bakımından inceliyorum. Bazı karşılıklı ilişkilere rağmen, böyle bir ayırımın çarpık ya da yersiz bir ayırma olmadığı ortadadır. Nitekim Russell'ın kendisi, salt felsefe yapıtlarında «teknik» bir uğraşı gözüyle baktığı mantığı, felsefenin dışında bırakmakta, «doğruluk» sözcüğünün mantıksal ve bilgisel yorumlarını birbirine karıştırmaktan çekinmektedir.⁴

⁴ Bk. *Human Knowledge*, «Giriş».

II. RUSSEL'İN ELEŞTİRDİĞİ BELLİBAŞLI DOĞRULUK ÖĞRETİLERİ

Kendi doğruluk öğretisini savunduğu her yerde Russell, bu öğretinin gerekliliğini daha iyi belirtmek amacıyla, sık sık başka öğretilerin de *eleştirerek* sözünü eder. Bunları (1) içkin doğruluk; (2) pragmacı doğruluk öğretisi; (3) davranışçı doğruluk ve (4) yeni-pozitivizmin doğruluk öğretisi olmak üzere dört başlık altında derleyip tophyabiliriz. 4'üncüyü doğrudan doğruya Russell öğretisinin özelliklerini incelerken ele almak dileğimdeyim. Çünkü Russell, şu ya da bu yönden uyuşmasa da, aslında oluşum ve yayılışında büyük bir rol oynadığı pozitivizmin ana görüşünü savunur. Bazı pozitivistlerle arasındaki ayrılıklar ancak bu görüş içinde anlamı olan; dolayısıyla ancak bu görüş aydınlatıldığında özelliği kavranabilecek olan birtakım ayrılıklardır. 3'üncü başlık Russell'ın önemli olmasına önemli bulduğu, ama gene de yeterliğine inanmadığı bir öğretinin adıdır. (1) ile (2) yi ise tümüyle yadsıyıp ağır vuruşlarla çürütmeye çalışır.

1. İçkin doğruluk öğretisi

İçkin doğruluk öğretisi (theory of intrinsic truth) değişik kültür durumlarında düşünüp yaratmış olan birçok filozofun benimsediği bir öğretilerdir. Bundan ötürü felsefenin tarihi boyunca hep aynı ana görüş başka başka kavram başlıkları altında ortaya çıkmıştır. Nitekim Russell da öğretiyi kimi «monizmin doğruluk anlayışı», kimi «kendinden açıklık öğretisi», kimi de «tutarlık öğretisi» deyimleriyle tanıyıp tartışır. Bütün bu deyimlere yol açıp hepsini temellendiren «içkinlik» ise: doğruluğun ya da yanlışlığın asıl nerde bulunduğunu, dolayısıyla araştırılması gereken yeri belirtmektedir. Genellikle söylendikte doğruluk, yanlışlık: inanışlara, önermelere, ya da inanış ve önerme düzenlerine *içkin* bir özelliktir. Aynı şeyi şöyle de belirtebiliriz: bir önermenin doğru olup olmadığını öğrenmek isteyen *yalnızca* o önermenin kendisinde kalmakla yapabilir bunu: önermenin doğru mu ya da yanlış mı olduğunu bulmak için, önermenin dışına çıkıp dıştaki bir şeye, olaylara başvurmağa gerekseme duyulmaz.

Russell'a göre, bu anlayışı en çok benimseyen okul *idealistlerin* okuludur. Başlarında Hegel, bir çok idealist, bu arada kara Av-

rupasında Spinoza ile Leibniz, İngilterede Bradley ile Joachim «doğruluk» anlayışlarında *monisttirler*. Russell'ın gençlik yıllarında kısa bir süre için bağlanmış olduğu *monizm*,⁵ Russell'a göre, kısaca dendiği: doğruluğun *tek* olduğuna; hiçbir doğrunun bir başına doğru sayılamıyacağına; doğrular ardında içten bir bağın var olduğuna; bütün doğruların dönüp dolaşıp evren üzerinde bir tek doğrudaki özetlendiğine, böyle bir doğruya ulaştığına inanır. Bu öğretiyi uyarınca yanlışlık, salt olan tek doğruyu sözümona birbirinden bağımsız parçalarda görelileştirmekten, relativ'leştirmekten başka bir şey değildir. Böylece monistlerin doğru-yanlış belirlemelerinde hem varlıkça hem de mantıkça bir kabulden kalktıkları ortadadır. Bu kabul tutarlığı, gerçeklikle bir sayılan doğruluğun ölçeği olarak alır. Sözüün tam anlamında «Doğru» niteliği önermelerin tümüne yararır. Tektek önermelere bu bütündeki yerleri, bu bütünle uyuşmaları, bütündeki başka önermelerle bağdaşıp bağdaşmamaları bakımından, ancak görelili olarak «doğru» denebilir. Karşılıklı olarak birbiriyle ilişkisi olan bu doğruların meydana getirdiği düzen doğru olan biricik bilgi düzenidir.

Böylesine bir doğruluk anlayışına karşı Russell'ın ileri sürdüğü belli başlı itirazları şöyle dizebiliriz: İlk bu öğretiyi, doğru önermelerin tümü biryana, herhangi bir önermeyi tek başına ele almaktan alıkoymaz bizi. Hiçbir önerme tek olarak ayakta kalmaz. Her önerme başka bir önermeyi gerektirir ki, önermeler tümüne varıncaya dek bu böyle sürüp gider. İkinci olarak, monist öğretiyi çerçevesinde «doğru» ile «yanlış» arasındaki o hep kullanılagelen ayırma yapılamaz. Çünkü tümdeki her görelili önerme, anlamca eksik olduğundan yanlıştır. Sonra, salt monist gözüyle bakınca, her önerme öbüründen türetilir. Bu ise saçmalıklara götürür insanı. Öyle ya, Russell'ın verdiği bir örnekle, «Sezarın Galyayı ele geçirdiğini» bildiren önermeden «Yarın havanın güzel olaca-

⁵ Monist doğruluk öğretisi derken Russell daha çok Joachim'ın ana çizgileriyle bu öğretiyi İngilizcede yansıtan *The Nature of Truth* adlı kitabını gözönünde bulundurur. Russell bu kitap üzerine 1907 yılında «Aristotelian Society» de bir konuşma yapmıştır. «Proceedings» te de basılmış olan bu konuşma, sonradan *Essays*'de (VI. Deneme) «The Monistic Theory of Truth» başlığı altında basılmıştır. Monist öğretiyi açıkça andığı her yerde — özellikle *Development* (V. ve XV. bölümler), *Analysis* (XIII. Ders), *Inquiry* (X. böl.) ve *Problems*'te (XII. böl.) — Russell hep Joachim'ın kitabı dolayısıyla ortaya koyduğu düşüncelerin çerçevesi içinde kımıldanmaktadır. İşte bundan, Russell'ın monist doğruluk öğretisi karşısındaki tutumunu yorumlarken bu sözüünü ettiğim düşünceleri izlemeyi uygun buldum. Russell'ın «tutarlık» ve «kendinden açıklık» kavramını gözden geçirirken de bu andığım yerlere başvurdum.

ğı» çıkarılabilmelidir. Sözü edilen öğretiyi bir de, ne çeşitten olursa olsun gözleme, deneye başvurmayı gereksiz kılar. Oysa kuramda monist olanlar bile pratikte empirik yönelmesiz yaşanmayacağını bilirler. Üstelik monistler, hepsi yanlış önermelerle tutarlı olarak kurulan yapıları, örneğin bir hikâyenin nasıl açıklanabileceğini söylemezler. Son olarak, monistler, görelî önermelerden kurulan tek bir yapının yusuvarlık doğru olduğunu öne sürdüğü halde, Russell, her biri kendi içinde doğru olan birden fazla önerme düzenlerini tasarlamada mantıkça bir sakınca görmez. — İşte, çoğun ilk olarak kendi yaptığı bu çürütücü itirazları gözönünde bulundurarak, Russell, monist doğruluk öğretisini reddeder.

Zaman zaman da Russell için doğruluk öğretisini idealist - monist okul dışında, öğretinin bu okulda büründüğü özel-tarihsel kılıktan sıyrarak, sırf bir kuram diye ele alıp işler. Çoğun düpedüz *tutarlık öğretisi* (coherence theory) başlığı altında topladığı bu öğretiyi asıl savında iyice belirtmek, dolayısıyla bozuk yönlerini iyice göstermek için her çeşit tarihsel anışın ötesinde kendisi ortaya koyar. Tutarlık önermelerin doğru ya da yanlış olduğunu düpedüz mantıkla açıklamaktır; mantık yasalarına uygun olmayan önermeler yanlış; uygun olanlarsa doğrudur. Arasında tutarsızlık olan iki önermelik bir takımında, önermelerden hiç olmazsa biri kesinlikle yanlıştır. Demek ki, tam tutarlı olan *bir* önerme takımı vardır, bütün doğru önermeleri kapsar. İşte böyle bir kuramı Russell, tutarsızlığından ötürü yadsır. İlkin: mantık yasalarının, bu arada çelişmezlik ilkesinin kendisini tutarlık ölççeğine vurup vurmamakta serbest değiliz. Çünkü bu ilkenin biran için tutarsız olduğunu düşünelim, hiç bir şeye tutarlı diyemeyiz artık. Böylece, doğruluğun ölççeği yapılan tutarlık, kendi ölçek oluşunun doğruluğunu temellendiremiyor. İkinciyin: herbiri ayrı ayrı tutarlı olan önerme takımlarının bir tek takımında birleşmediği halde, ayrı ayrı doğru olduğu apaçıktır.

Görüldüğü gibi, tutarlığı eleştirirken Russell'ın biryandan mantıkçı, öbüryandan da Leibniz'in kimliği karşımıza çıkar. Mantıkçılığını güden, mantığın başarı sınırları üzerindeki bilinçtir. Sırf mantıkla doğruluğun temellendirilemeyeceğine parmak basar. Leibniz'çiliğine gelince, Russell da, Leibniz gibi, olabilen dünyaların çokluğuna inanır. Bu bakımdan Russell pozitivist bazı çağdaş düşünürlerin, örneğin O. Neurath ile . G. Hempel'in, yeter ki tutarlı olsun, ne kadar önerme sistemi varsa o kadar doğru yapı vardır diyen savlarında yerecek bir şey bulmaz. Ama, önermelerin

doğruluğunu «sistem» açısından ele alan; önermelerin doğru olup olmadığını belirlemek için sisteme bağlantılarını inceleyen; doğruya varmayı, önermeleri yalnızca birbiriyle karşılaştırmaya dayatan; önermeleri, ancak doğru diye kabul edilen «temel»-önermelerle çelişik değilseler doğru diye tanımlayan bu düşünürler, Russell açısından baktıkta, tutarlık öğretisinin öbür eksiklerinden kurtulamazlar. Hele her sisteme temel olan önermelerin seçiminde yürünen yol, Russell'a göre, çıkmaz bir yoldur. Neurath'la Hempel bu seçimin kişisel-özel kaygılarla değil de, toplumsal-kamusal dileklerle, insanlık kültürünün kurucuları, diyelim ki bilginler, arasındaki uzlaşımınla gerçekleştiğini öne sürerler. Oysa Russell için, bütün bilirkişileri kuşatan bir genelgeçerliği de olsa, bu, tek tek kişilere özgü yanılgılar ortadan kalktığı halde, gene de doğruluğu sağlamaya yetmez. Çünkü ortaklaşa bilgiler, diyelim ki «insanlık ansiklopedisinde» yeralan bilgiler, aslında tek tek kişilerin belli denetlemelerden sonra bildiğinin, başkalarının da denetlemesine açık olan bilgilerin bir toplamı, bir özetidir. Bu denetlemelerse, kabullerle değil, gerçeklikçe, sistem kaygısıyla değil sistem ötesindeki olaylarla saptanır.

Doğruluğun için yönden belirlenmesinde eskiden beri kullanılan bir ölçek de *kendinden açıklık*'tır (*self-evidence*'tir). Russell'ın kimi Descartes'ın, kimi de Meinong'un adına bağladığı bu ölçek, Russell'ca: birbaşına, ya da başkalarıyla birlikte açık ve seçik olarak kavranan bir önermeye bel bağlatan inanış gücünden, böyle bir önermeye inanmayı sağlayan temelden başka birşey değildir. Ama Russell sırf açıklığından ötürü bir önermeyi doğru saymaya yanaşmaz. Çünkü bir kimsenin apaçık bulduğu önermeyi, bir başkası öyle bulmayabilir. Yanlışlıkla kendinden açık olduğu sanılan, yani doğruluğuna yanlışlıkla inanılan önermelerin varlığını söylemek de, apaçıklık ölçğine güveni sarsar. Şunu da unutmamak gerekir: Bir duygu olarak açıklık derece derecedir: bir önermenin doğruluğunu düpedüz şaşmaz bir açıklıkla «görmekten» çok, belli bir açıklık derecesinde kavrarız çok kez.

İster «tutarlık», ister «kendinden açıklık», isterse de daha başka adlar altında tanınsın, Russell açısından baktıkta: önermelere için niteliklerden doğruluğu üretmek tam başarılı bir öğretisunmaz. Gerçi doğruluğu böyle bir üretilişle, sözgelişi açıklık - seçiklikten, çelişmezlikten, ya da bağdaşmadan ötürü belirtilen birtakım önermeler vardır. Mantıksal önermelerdir bunlar. Öyle ki totolojik-tanımsal bir yapıyla ortaya çıkarlar; evren üzerinde bir

şey öğretmezler; bunun için de doğrulukları sırf sözdizimsel, sintaks'ça kuruluşlarında temellenmiştir. Ayrıca, sözdizimsel bağlar, bir önerme takımına katılan önermelerin doğruluğunu ya da yanlışlığını pekiştirmeye yarar. Bir önerme doğru bir sisteme ne denli kolay bir bağdaşmayla sokulabiliyorsa, doğru olma oranı o denli artar. Ancak, gerek tekteken, gerekse bir aradayken, tüm önermelerin doğruluğunu sözdizimsel yapıya içkin görmek, bu görüş önemli bir bakımdan eksik olduğu için, yanlışlığa sürükler insanı. Çok önemli eksiklikse: «empirik» denen, mantık-alanı-dışındaki gerçekliği dile getirmek saviyle ileri sürülen, gerçekliği yansıtma amacını güden önermeleri açıklıyamamaktan ileri gelir. İçkinlik öğretisi, bütün önermeleri ne yapıp yapıp mantık önermelerine indirgemeye çalıştığı halde, öyle çok sayıda önermelere rastlanır ki, bunların doğruluğu sırf mantıksal-sözdizimsel ölçekle saptanamadığı için semantik bir ölçegi hesaba katmaya zorlanırız. *Semantik ölçekse*: bir söz-bağlamı olarak önermenin, söz dışı gerekçeleri (örneğin olay, nesne, durum ve süreçleri) göstermesi bakımından doğru ya da yanlış olduğunu belirtmeye dayanır. İşte sintaktik doğru anlayışı, doğruluğu yalnızca sintaktik yönden tanımlamakla, doğruluğu semantik ölçeklerle bilinen önermeleri anlamsız saymak gibi bir saçmalığa düşer.

Kısaca dendiği: değişik bağlamlarda ayrıntıları ile inceleyip eleştirdiği içkin doğruluk öğretisini, belli bir çerçevedeki geçerliliğine rağmen, bu dar çerçeve dışındaki savlarında, tekyönlülüğünden ötürü, doğruluğun ne olduğunu yetesiye başarıyla günışığına çıkarmıyan bir öğreti olarak reddeder Russell. Durum böyle olmakla birlikte, eskiden olduğu gibi 20. yüzyılda da bazı büyük kafaların içkin doğruluğa neden hâlâ sınıksız sarılmakta olduğunu sordüğümüzda, Russell'in cevabı aşağı yukarı şöyle olacaktı: Doğruluğa ille de içkin — sintaktik, tutarlı, apaçık — bir nitelik gözü ile bakmak insanoğluna özgü bir özlemin, doğruluğun ille de en küçük bir şüpheye yervermiyecek biçimde yetkin ve zorunlu olmasını istemenin, dolayısıyla mantıksal doğruluğun çekiminden kurtulamamanın sonucudur.

2. Pragmacı Doğruluk Öğretisi

Ağır vuruşlarla Russell'in çökertmeğe çalıştığı bir doğruluk öğretisi de pragmacılığınkidir; hattâ birçok pragmacının açıkça

söylediğine uyarak tüm pragmacılığı bir doğruluk öğretisi diye saydığından, düpedüz *pragmacılıktır* (pragmatizm'dir). Kaynağı ve yayılma alanı bakımından, İngilteredeki pek önemli olmayan bir kolunu bir yana bırakırsak, daha çok Amerika'da, yüzyılımızın başındanberi rastlanan pragmacılık akımı, en yoğun durumuyla W. James ile J. Dewey'de kendini gösterir. Nitekim Russell pragmacılıkla hesaplaştığı her yerde,⁶ en çok, ya ayrı ayrı ya da bir arada bu iki Amerikan düşünürünü gözönünde bulundurur. Şurası gerçek ki bu iki düşünürün her biri özel kaygı ve amaçları, dolayısıyla de, bazan, altını çizdikleri deyimler bakımından öbüründen ayırt edilemez. James daha çok dini ve ahlâkı temellendirmekle uğraşır, bu uğraşısında da sık sık «doğru» sözcüğüne başvurur. Dewey'se bir bilim kuramcısı ve mantıkçısıdır, sakındığı «doğru» sözcüğü yerine «belgelenmiş ileri-sürüm» (warrented assertion) deyimini kullanır. Ama her iki düşünür esasta birer pragmacı olup hep aynı görüşü paylaşırlar. Ondan Russell'daki pragmacılık tartışmasını, pek ince ayrımlar bir yana, yöneldiği her iki düşünürün ortaklaşa savları bakımından yürütmenin eldeki yazının çerçevesine uygun düşeceği kanısındayım.⁷

Pragmacılık, Russell'a göre, en canalcı noktasında belirlendikte: bir inanışın, ya da aynı inanışı dile getiren önermenin pratik sonuçları, etkileri bakımından sınıflanıp değerlendirilmesine dayanır. Bir inanış yararlı, elverişli, doyurucu sonuçlara ulaştırıyorsa «doğru», ulaştırmıyorsa «yanlış» tır. Böylece «doğru», «iyi»nin bir türü olmaktadır. İyi'yi de pragmacılar işgörme gücüyle tanımlarlar. Böylece doğrular davranışlarımızı başarılı kılan araçlardan, gereçlerden başka birşey değildir. Doğruları evreni açıklamada değil, değiştirmede kullanırız. Yapıp etmelerde, eylemlerde insanı ileri götüren, işlekliliği olan inanışlar, ileri-sürümler «doğru» durlar. James'in «yararlı», «elverişli» diye adlandırdığı bu ileri-sürümler, Dewey'nin sözlüğünde «belgelenmiş» diye nitelenirler. James «yararlı» derken daha çok bilim-dışı etkenliklerdeki verimliliği; Dewey'se «belgelenmiş» sözüyle «araştırma»

⁶ Russell'ın pragmacı doğru anlayışıyla hesaplaştığı bellibaşlı yerler: *Essays*, IV ve V. denemeler; «Pragmatism», «William James's Conception of Truth»; *Dewey's New Logic* («The Philosophy of John Dewey, ed. by. P. A. Schilpp, 1939); *Inquiry*, böl. : XXIII; *History of Western Philosophy*, 1916, XXIX ve XXX. bölümler; *Development*, XV. böl.; *Reply*, s. 722 v. ö.

⁷ Krşl. : *Development*, s. 181.

(inquiry) sürecini, insanla çevresi arasındaki uyumu sağlayacak olan bir güçlük-çözmeyi, bu çözüm sürecinde kuşku salıcı, huzursuz kılıcı ve bulanık ileri sürmelerden kalkarak güvenilir, huzur verici ve aydınlık ileri sürmelere kavuşmayı anlar.

İşte Russell, özetlemeye çalıştığım yorumunda, pragmacılığın doğruluk savını, bu savı doğru bulmadığı için, şu yoldan yürüyerek çürütmeye girişir: Russell'a göre, her pragmacı, bir inanışın doğru mu, yanlış mı olduğunu bilmeden önce, bu inanışın hem ne gibi sonuçlara vardıracağını, hem de yaratacağı etkilerin iyi mi yoksa kötü mü olduğunu bilmek zorundadır. Oysa, pragmacılığın kendi ölçeğini yine pragmacıya uyguladığımızda, bunun bizi sonsuz bir gerilemeye götürdüğü görülür. Çünkü iyi ya da kötü oluşlarıyla etkiler, hiçbir zaman önceden değil, ancak işbaşında belli olurlar. Sonuçlardaki başarının pratik-öncesi bir kuramda karara bağlandığını öne sürmek pragmacılığı çelişmeye düşürür. Bırakın ki Russell'a göre «başarı» (success) kadar değişken birşey yoktur. Sonuçlar bakış açıları uyarınca çok kez başka bir değerle bezenirler. Kişiden kişiye, toplumdaki topluma, amaçtan amaca iyi ya da kötü olmak bakımından hep kılık değiştirirler. Gerçi bu güçlükten James, asıl başarıyı en sondaki başarıyla bir tutarak kurtulmayı dener. Ama, Russell'a göre, bu sonu en son olarak belirleyecek nesnel ölçeği nasıl saptamalı? Dewey'nin tasarladığı biçimdeki araştırmada ortaya çıkan öne-sürümlerse, Russell için, kişisel amaçlara bağlı olduklarından, hiçbir zaman tam olarak belgelememezler. Birinin belge gözüyle baktığına, başka biri belge gözüyle bakmıyabilir. Hattâ aynı kişi, gereksemelerinin uygulanabileceği değişiklikten ötürü, bir durumda belgelenmiş saydığı bir öne-sürümü başka bir durumda belgelenmiş saymıyabilir. Pragmaca doğrunun — Russell'a göre — yürümeyen bir yanı da, geçmişe ilişkin inanışları, tarihsel bilgileri, açıklayamamasıdır. Öyle ya, eskiden olup bitmiş olan bir olayı, nedense işimize gelmediği için, olduğundan başka türlü olmuş gibi tasarlayıp saymamız yerinde bir tutumdur pragmacılığa göre. Oysa olayların kendi kuruluşu dururken, birtakım tasarlamalara inanmak sağduyuya aykırıdır. Belli bir süre için, bazılarının «hoş» gelse,⁸ bazılarının işini yoluna koymaya yarasa da sağı-solu yoktur bu gibi inanışların. Böylece, gördüğü eksiklikler Russell'ı, pragmacılığın doğruluk öğretisini evren bakımından saygısızlık (impiety), toplum bakımından da

⁸ Bk. Power, *A Social Analysis* — 1938 — s. 268.

«yıkım» (disaster) diye adlandırmaya götürür. Çünkü pragmacı, doğruluğu ya da yanlışlığı kendi kişiliğine bağlı olmayan, kendi deneti dışında kalan olayların varlığını kabule yanaşmadığı için, insana gereğinden fazla önem verir; her toplumsal çıkara bir doğruluk hakkı tanıdığı için de, toplumların çözülüp dağılmasına yol açar.

Şu noktayı da belirtmeden geçemeyiz: Pragmacılığa yönelttiği amansız vuruşlara rağmen Russell, pragmacı doğruluğa iteliyen nedenleri de görmüştür. Bunlar da Russell'ın kanısınca: pragmacılığın, insana verdiği büyük değere; bir de, felsefenin gerçekliği değiştirmeye yarıyan bir güç (power) oluşuna dört elle sarılışıdır. Ama ne var ki, Russell'a göre, insan değeri bu değerlemede ölçsüzlüğü gerektirmez; felsefeyse, bazı yöneltileleriyle toplumu yoğurması bakımından bir güçtür güç olmasına, gene de bu güçlülük sözün tam anlamındaki «doğru» ile «yanlış» karıştırmayı haklı kılmaz.

3. Davranışçı Doğruluk

Getirdiği belli bir aydınlığa rağmen, doğruluk kavramını yine de tam olarak açıklayamayan bir öğreti, Russell'ın bir tek *Analysis*'te⁹ oldukça derli toplu bir çözümlemeden geçirdiği *davranışçı* (behaviorist) doğruluk öğretisidir. Russell'ın davranışçılıktan (behaviorism'den) türettiği bu öğretiy uyarınca: bilgi, «keskinlik» (accuracy) ve «elverişlilik» (appropriateness) diyebileceğimiz iki ayrı özellikte kendini açığa vurur. Bunlar aslında gereçlere ilişkin özelliklerdir. İnsana da zaten çevresinde olup bitenlerle ilintisi olan bir gereç gözüyle bakılmalı. Bilmeleri yönünden insanı dıştan, bedence kınılıtlarında, davranışlarında, yaptıkları ve söyledikleriyle incelediğimizde; insanın, çevresinden gelen değişik uyarılara değişik ya da aynı kalan cevaplar verdiğini, böylece bu cevapların tıpkı keskinliği olan bir gereçteki gibi «doğru» ya da «yanlış» olduğunu söyleyebiliriz. Russell'ın bir örneğiyle, değişik yönlerden esen yeller gereğince değişik yönler gösteren bir fırladağın, nasıl yel yönünü doğru bildiğini söylüyorsak, her ayrı çarpım sorusuna gereğince ayrı cevaplar veren bir çocuğun da, sayıları çarpmayı bildiğini söyleriz. Ne var ki, yalnızca cevap kes-

⁹ Bk. *Analysis*, «Doğruluk ve Yanlışlık», s. 253 v. ö.

kinliğine dayanarak doğruluk tanımlanamaz. Çünkü, kendisine belli dilde sorulanları doğru cevaplandırın, bu yüzden de keskinlikçe hiç bir şey aratmayan belli duyarlıktaki bir makine önceden ayarlanmış olan belli bir uyarı-cevap bağlamının ötesinde işe yaramaz. Böylece, mekanik keskinliklerin doğruluğu açıklamaya yetmediği ortadadır.

Keskinliğin yanında, ondan ayrı bir şey olan, ama yine de onu pekiştiren «elverişliliğe», bir amacı gerçekleştirmeye yarıyan elverişliliğe gerekseme duyulur. Öyle ki *doğru yerine hep yanlışa* inanan bir insan, keskinliğine keskin bir gereç olmakla birlikte, inanışlarını belli bir amaca varmak için, elverişli olarak kullanmıyorsa, bildiğini doğru bilmiyor demektir. Bırakın ki, tek başına elverişlilik «doğruluk» kavramını aydınlatmadığı gibi, keskinlikle bağlılık oranı bakımından da (Russell bunu tam olarak belirtmiyor) birtakım güçlükler yol açar. Bunun için de Russell en geniş çizgileriyle üzerinde şöyle bir durup geçtiği davranışçı doğruluk öğretisini doyurucu bulmaz.

III. OLAYLARLA UYGUNLUK ÖĞRETİSİ

1. Uygunluk Öğretisini Gerektiren Nedenler

Şimdi yukardaki açıklamalara dayanarak: Russell'ı, eleştirdiği doğruluk öğretilerini biryana bırakıp başka bir doğruluk öğretisi kurmaya zorlayan en önemli neden belirmiş durumdadır sanıyorum. Bunu da, Russell'ın doğruluğa ilişkin tüm eleştirileri özetlendikte, şöylece dile getirebiliriz: sağlam bir doğruluk öğretisinin olaylar üzerindeki söylemelerin hesabını vermesi, olaysal söylemeleri doğru ya da yanlış kılan şeyin ne olduğunu aydınlatması gerekir. Demek ki Russell'a göre, bir *doğruluk öğretisi*, ne türlü olursa olsun, *mantıksal ölçeklerle yetinemez*. Hattâ, yukarda (II, 3'te) kısacık da olsa belirttiği gibi, bazı mantık-dışı ölçeklerin de yetersiz olduğunu ileri sürer. Gene de Russell, en çok, mantıksal ölçekleri doğruluğun ya da yanlışlığın biricik ölçeği diye kabul etmenin muarızıdır. Bu ölçeklere aykırı düşmediği halde yanlış olan söylemelere neden «yanlış» dendiği; «doğru» denen söylemelerdeyse bu doğruluğu mantıktan gayri neyin temellendirdiği

gözönüne serilmelidir. Russell'in isteği «empirik» denen bilgilerin kuruluşunu çözümlemek, *empirik bakımdan* «doğru» ile *empirik bakımdan* «yanlış» in dayanaklarıyla ne olduğunu açığa çıkarmaktır. Besbelli ki, bu çabalarına bakıp Russell'in tüm doğruları, yalnızca empirik çeşitten doğrulara indirgemek gibi bir aşırılığa düştüğünü söyleyemeyiz. *Olaylarla uygunluk öğretisinde* (theory of correspondence with facts'te) Russell'in yaptığı her doğruyu değil, belli bir doğru türünü, bir çok bilimin yapısında yeralan empirik doğruların koşullarını aydınlatmaktır. İşte en kestirmeden dendiğinde, bu koşullar olaylar ile olaylara ilişkin davranışlar, dile getirmeler arasındaki uygunluktur. Öyleyse şimdi gereken: «olay», «dile-getirme», «uygunluk» gibi kavramlarla, ama yalnız bunlarla mı, bunların birlikte getirdiği daha başkalarıyla Russell'in ne anladığını açık ve seçik olarak gözden geçirmektir.

2. Bazı Tanımsal Açıklamalar

Uygunluk olarak doğruluk, Russell'in bu konudaki çalışmalarını özetledikte, birbirinden ayrı iki uç, *olay* ile *inanış* arasındaki özel bir bağ olduğundan, her şeyden önce, Russell'in bu iki ucu birbir nasıl tasarladığı üzerinde duralım.

İnanış (belief) deyince Russell, en genelinden söyliyelim, organizmanın bir durumunu anlar. İnanış olaylar karşısındaki bedensel bir davranıştır. Bu bakımdan hayvanlarla insanların ortaklaşa özelliğidir inanış. Onama (tasvip), bekleme, anma (hatırlama) çeşidinden bedendeki birtakım kımıltıların hepsi birer inanış türüdür. Böylece inanışların daha düşünme öncesinde, dil öncesinde bir varlığı vardır. Burnumuza yanık kokusu geldiğinde, bir şeyin yanmakta olduğuna inanıp bedenimizle ona göre eyleyiz. Gene de inanışları dışlaştırmada sözcüklere başvurmak alışkanlığındadır insan oğlu. «Birşeyler yanıyor» dile getirmesi inanışı saptayıp başkalarına bildirmeye yarayan araçtır. Yalnız, dile getirilmemiş inanışlar en kaba, en kolay anlaşılabilir inanışlardır; işin içine biraz incelik karıştı mı, inanışların dilsel biçimlere dökülmesi gerekir. Ondan çok kez inanışları sıkı sıkıya bağlı oldukları dilsel biçimlerden ayrı tutamayız.

Russell'a göre inanışların karmaşık bir yapısı vardır, değişik özelliklerden meydana gelirler. En önemlileri: inanma edimi (inanma aktı), inanışın içeriği ve inanışın nesnel karşılığıdır. İnanma edimi çeşitli kılıklarda görünen, sözgelişi bekleme duy-

gusu diye adlandırılan, bir organizma olayıdır. İnanışın içeriği inanılan şeydir; örneğin, bir inancı olan birindeki duyumsal bir hayal, bir sözcük ya da ikisinin karışımı bir şeydir. İnanışın nesnel karşılığı ise, ne öznel inanma edimiyle, ne de bu edimin içerisinde yer alan duyumsal unsurla karıştırılmalıdır. Nesnel karşılık (objective reference) inanın dışındaki bir *görünüm*, inanma sürecinin ötesinde, dış dünyadaki bir olaydır. İşte sırf inancı çözümlendiğimizde, nesnel karşılık inancıya ilişkin olmayan bir olay, Russell'a göre, inanışları «doğru» ya da «yanlış» diye belirlemede başvurulması gereken temeldir. Durumu Russell'ın *Analysis*'te verdiği bir örnekle belirtirsek: Sezar'ın Rubicon'u geçtiğine inandığımızda, burda inanın içeriği (Sezar'ın Rubicon'u geçtiği) bir deyimle inanma sürecine yapışık birşey olduğu halde, inanın nesnel karşılığı (Sezar'ın Rubicon'u geçmiş olması) benim doğrudan doğruya duyumlamadığım, benden yüzyıllar önceki bir olaydır.

«*Olay*» (fact), Russell'ın sözlüğünde, dünyada olup biten herhangi bir şeyin adıdır. Demek ki Russell'a göre olayların çoğu insanların davranışlarından, dilediklerinden bağımsız gerçeklerdir. Hattâ, fiziksel olaylardan pek çoğunun tümüyle insanın varlığıyla alıp vereceği yoktur. İnanma edimini ortaya koyan bir kimse, inandığı olayı, ister doğrudan doğruya kendi deneyip algılasın, isterse de algılamasın, sözgelişi başka birinin tanıklığından öğrenmiş olsun, olay inanışların düpedüz varolmasında değil de, belli bir özellikte olmalarında, yani «doğru» ya da «yanlış» olmalarını belirtmede hesaba katılması gereken karmaşık bir kuruluştur.

Deney (experiment) Russell'ca çok kez: kişinin kendi dışındaki olayların farkına varması, onlardan haberi olmasıdır. Deney genellikle algılarla gerçekleştirilir.

Olaylara ilişkin deneylerin pek büyük bir çoğunluğunu dildeki tümcelerde (cümlelerde) dışlaştırmak eğilimindedir insan-öğlü. Tümceler belli dilbilimi kurallarına uyarak sözcüklerden meydana gelen kuruluşlardır. Gerçi tümcelerin çeşitli görevi vardır; bu arada kimi sormaya, kimi de teşekkür etmeye yarar. Ama tümcelerden bir kısmı, bildirme kipindeki tümceler, olayları «gösteren» tümcelerdir. İşte Russell bu çeşit tümcelere *önerme* (proposition) adını verir. Tanımlayış ve sınıflayış bakımından Russell'ın değişik bağlamlarda değişik bir tutumla incelemeyen

geçirdiği bu karmaşık yapılı önermeler, doğruluk konusunda inanışlar kadar, hattâ yerine göre onlardan da önemlidir. Çünkü başka başka elealışları özetledikte, Russell'a göre önerme: inanış içeriğinin sözcüklere dökülmesinden, dille belirlenmesinden başka birşey değildir. Her inanış dilde dışlaşabildiğinden, birçok inanış ancak dile geldikten sonra bir varlık kazandığından, Russell, inanış yerine (kısa bir süre, özellikle *Problems*'i kaleme aldığı tarihlerde, yine «önerme» ile aynı anlamda başvurduğu «yargı») — judgement — sözcüğü biryana) çok kez «önerme» sözcüğünü kullanır; önermeleri incelemekle inanışları incelediğini söyler. Önerme, değişik özellikleri yanında, başka başka dillerde aynı şeyi söyleyen tümcelerin ortaklaşa niteliği, ya da anlamıdır. (Örneğin, Türkçedeki «Kapı kapalıdır» tümcesi ile Fransızcadaki «La porte est fermée» tümceleri söyledikleri bakımından özdeş oldukları aynı önermeyi dile getirirler.) Başka türlü dendiği: tümüyle evetlenebilen, ya da hayırlanabilen bir söz dizisi; söyledikleriyle «doğru» ya da «yanlış» olabilen bir savdır önerme. Bu bağlamda gözden yitirilmemesi gereken nokta, bir önermenin kendisine yol açan inanışı bazan tam olarak yansıtamıyacağıdır. Bunun nedeni toplumsal davranışlardaki, belli bir dili bilmedeki, sözcükleri yerli yerinde kullanmadaki becerikliliğin yetesiye olmayışıdır. Bir şeyin ak olduğuna inandığı halde, «ak» sözcüğü ile «kara» sözcüğünü karıştırdığı için, «Bu karadır» diyen, bir bakıma, «yanlış» bir önerme ortaya koymuştur. Ama burdaki yanlışlık çok kez kolaylıkla giderilebilen bir adlandırma yanlışlığıdır. Nitekim, genellikle, bir önermeye «yanlış» derken anlaşılan bu değildir.¹⁰

3. Denetleme

Her önerme, önerme olmak bakımından, her önermeyle aynı düzeydedir. Bununla birlikte önermeler arasında bir ayıklamaya girişmeden edemez insanoğlu; gereklidir de bu. Bilim diye bir şey olmaz yoksa. Haklı bir şüpheciliğin ürünüdür bu ayıklama. Genellikle önermeleri «doğru» ya da «yanlış» diye belirtmekle

¹⁰ Bu bölümcükte vermiş olduğum tanımsal açıklamalar için, Russell'dan ayrı ayrı belgeler göstermek yoluna gitmedim. Yaptığım, Russell'ın, «inanış», «olay» ve «önerme» gibi doğruluk konusunda sık sık başvurduğu kavramlar üzerinde, genellikle, en çok da *Inquiry*'de ne düşündüğünü özetlemektir.

sona erer. Russell'ın renkli bir sözle bir yerde dediği gibi «inanışların elekten geçirilmesidir» bu¹¹ (bu bir «sifting of beliefs»tir). Bir seçme olarak elekten geçirme zihnin başarısıdır. Ama başarının dayanağı zihin değildir. Zihin olsaydı, hiç çekinmeden zihnin doğruyu yarattığını söyleyecektik. İşte, Russell'a göre söyleyemeyiz bunu. Russell'a göre, önermeleri ortaya koyan zihindir ama önermeleri «doğru» kılan, zihnin kendisinden başka bir şeydir. Bir önerme varolmak için zihne, «doğru» olmak için zihnin ötesindeki olaylara bağlıdır. Böylece, bir deyim zihni aşan bir iştir ayıklama. Russell'ın, Russell'dan başka birçok filozofların da, bu önemli işe verdiği ad «*verification*» olup Türkçeye «*denetleme*», ya da «*doğrulama*» diye çevrilebilir.¹² Ondan Russell'ın doğruluk öğretisinde başrolü oynayan bu kavram üzerinde ne kadar durulsa yeridir.

Bu amaçla, ilkin, denetlemeyi açıklamaya engel olabilecek bir karıştırmadan sakınmak gerektiğini açığa koymalıyız. Zaman zaman Russell'ın da dikkati çektiği gibi¹³, denetleme önermelerin, ya da inanışların denetlenmesidir. Çünkü «doğru», ya da «yanlış» olan önermelerdir, olaylar *değil*. Olay ne doğru ne yanlıştır. Bir deyim, doğruluğa, yanlışlığa ilgisizdir olay. Ama bu, denetleme işinde son derece önemli bir payı olmaktan alıkoymaz olayı. Önerme olayla denetlenir: Denetliyen olay, ama denetlenen önermelerdir.

Denetleme nasıl olur? Russell'ın bu soruya verdiği cevap özetlendikte, denetleme: önerme *ile* olayı karşı-karşıya-koyma, aradaki *bağı* açığa çıkarmaktır. Russell bu durumu şöyle dile getirir: «Önce belirlenim, ondan sonra da kanıt geldiğinde, belirlenimin kanıtla karşılaştırılmasını gerektirip 'denetleme' adı verilen bir süreç gerçekleştirilir»¹⁴. Demek ki kanıtı (evidence'ı) sağlayan, önerme üzerinde «doğru» ya da «yanlış» diye bir karara

¹¹ *Analysis*, s. 271.

¹² Kimi filozoflar arasındaki ortak kullanışa uyarak, kimi de yeni ayrımlar getirerek Russell'ın doğruluk öğretisinde sık sık başvurduğu İngilizce «*verify*», «*verification*», «*verifiable*» sözcükleri, Latincedeki «*veritas*» (doğru, doğruluk), «*verificare*» (denetleyip doğrulama) sözcüklerinden üretilmiştir. «*Verification*» a Türkçe karşılık olarak önerdiğim sözcüklerin bir değil iki oluşuna, Türkçenin yetersizliğinden ileri gelen bir terminoloji sallantısı göziyle bakılmamalıdır bence. «*Denetleme*» de, «*doğrulama*» da «*verification*» demektir.

¹³ Örneğin *Analysis*, s. 272.

¹⁴ *Inquiry*, s. 79.

varmayı temellendiren: olay, dolayısıyla de denetlemedir. Ondan, denetleme sürecini kavrayabilmek için, her şeyden önce sözü edilen karşılaştırma (confrontation) aydınlatılmalıdır.

Her karşılaştırmada tam bir seçiklikle bilinmesi gereken şey, neyin neyle karşılaştırıldığıdır. Russell'ca denetlemede karşılaştırılan, her kez belli bir önerme ile olaydır ama hangi olay? Russell'a göre: bir önermeyi denetlemede hangi olayla alışverişi-miz olduğunu, önermenin kendisi «söyler». Bir örnek vereyim: «Bu kapı kapalıdır» dediğimde, önermenin kendisi, denetlemek istiyorsak, nesnel olarak neyi araştırmamız gerektiğini, kendi anlamı (signification'ı) içinde kapsamaktadır. Önermeyi denetlemede, bu önermeyle ilgisi olmıyan olayları, sözgelişi, odamın ısını, ya da bu satırları yazdığım kâğıdın rengini araştırmam; önermenin anlamına uyarak, diyelim ki, sözünü ettiğim kapıya bakarım, yerimden kalkıp kapıyı yoklarım. Russell'in öğretilmeli (metaforlu) bir sözüyle, her önerme kendi olayını, denetlemenin başvuracağı olayı «gösterir»¹⁵ (points towards the fact). İşte karşılaştırma önerme ile gösterdiği olay arasındaki karşılaştırmadır. Bu bağlamda Russell'in savı, tezi şu: önermenin gösterdiği olay gerçekteki olaysa önerme «doğru», değilse «yanlış» tır. Demek ki önermenin yönü (gene bir öğretilmeyle) gerçekteki olaya değişiyorsa önerme «doğru», değilse «yanlış» tır. Aynı şeyi başka türlü açıklayalım: önermenin karşılığı olan bir olay varsa önerme «doğru», yoksa önerme «yanlış» tır. Bence bundan ötürüdür ki Russell öğretisine, *uygunluk öğretisi* (correspondence theory) adını vermiştir. Öyle ya, önermeyi doğru kılan: önermenin gösterdiği olay ile gerçekteki olayın birbirine uymasındır. Bu çeşitten bir uygunluğun olmaması ilgili önermenin «yanlış» olduğunu açığa vurur. Karşılaştırma olarak denetleme, sözü edilen uygunluğun, ya da uygun-olmamanın ortaya konmasıdır.

Güçlükler de burdan doğuyor zaten: (a) Karşılaştırmada uygunluk ne çeşitten bir uygunluktur? (b) Biri «doğru» olan bir-biriyle çelişik iki önermeden «doğru» olanın uyduğu, «doğru-olmıyanın» ise uymadığı iki ayrı olay var mıdır? (c) Değişik önermeler ile olayları arasındaki uygunluk hep aynı uygunluk mudur, yoksa değişiklikler mi gösterir? (d) Karşılaştırmayı bir bakı-

¹⁵ *Analysis*, s. 272.

ma tam olarak gerçekleştiremediğimiz halde «doğru» olduğunu söylediğimiz önermeler var mıdır?

(a) Karşılaştırmadaki uygunluk yapıcı birbirinden ayrı iki düzen arasındaki bir uygunluktur. Biryanda söz-bütünleri, öbür-yanda (salt dil olaylarıyla ilgili önermelerin gösterdiklerini katmayın) dilden-başka her şey. Buna göre, karşılaştırmada tam bir uygunluktan söz edilemeyeceği mantıkça ortada. Nitekim Russell böylesine bir olanak üzerinde hiç durmaz. *Benzerlik* (resemblance) çeşidinden bir şey midir öyleyse bu uygunluk? Önerme ile olayın birbirine benzediği zaman mı birbirine uygun olduğunu söyleriz? Russell'a göre uygunluğu bazan benzemeye bir tutabiliriz. Besbelli ki bazı pek yalın önermeler, sözcüklerle değil de tasarımlarla, hayallerle belirlendiklerinde, olaylara benzeyip benzememeleri bakımından ele alınıp incelenebilirler. Hayalde bir şeyi başka bir şeyin, diyelim ki, sağında tasarlayıp önermek, sonra da tasarlananın gerçekten sağda olup olmadığına bakmak, hayaldeki tektek şeyler arasındaki bağıllıkla gerçekteki tektek şeyler arasındaki bağıllığı bir benzeme bağıllığı olarak algılamaktan alıkoymaz bizi. Nitekim hayallerle kurduğumuz önermenin bir resmini çizip o resmi aslına benzerliği bakımından gözden geçirebiliriz. Çizdiğimiz doğruysa hayal-önermemiz ile gerçeklik arasında benzerlik olduğunu söyleriz. Ne var ki pek yalın hayal-önermelerini bir yana bırakıp sözcük-önermelerine geçtiğimizde, sözcük-önermelerinden en yalın önermelerin bile anlamları olan olaylarla, benzerlik bakımından, karşılaştırılamayacağını kabul etmek zorundayız. Russell'ın örneğiyle¹⁶: «Sokrates Platon'dan öncedir» önermesindeki tek tek sözcükler ile («Sokrates» sözcüğü, «Platon» sözcüğü, «öncedir» sözcüğü ile) bunların gösterdiği tektek gerçekler (belli bir insan olarak Sokrates, Platon, Sokrates'in Platon'dan zamanca önceliği) arasında hiç bir benzerlik yoktur. «Öncedir» sözcüğünü ele alıp aynı şeyi tanıtlıyalım: gerçeklikte «öncedir» e benzeyen ayrı bir şey olmadığına, iki «şey» arasındaki düzenlenişten gayrı «öncelik» diye bir şey bulunmadığına göre, önermenin terimleri önermede dilediği olaydan sayıca daha fazla olduğu için, önerme ile olayı karşılaştırmamızın benzerlik yönünden yürütülemeyeceği belirmektedir.

Benzerlikle ilgili olarak yukardaki açıklamalardan çıkarabileceğimiz kesin sonuç: denetlemede, Russell'ın, önerme ile olay

¹⁶ *Ibid.*, s. 275.

arasındaki benzerliği doğruluğun ölçeği diye sunmadığı; gene de, «doğru »önermelerin olaylarına, bir bakıma, «yanlış» önermelerden daha fazla benzediğine inandığıdır. Nitekim Russell karşılaştırmanın benzerlikle açıklanamıyacağını kavramakta gecikmemiş, benzerlik kavramını işe karıştırdığı *Analysis*'ten¹⁷ sonraki yapıtlarında, denetlemeyi incelerken bu kavram üzerinde artık pek durmamıştır.

(b) Peki öyleyse nasıl yürütülmelidir karşılaştırma? Hangisi olursa olsun her önermenin karşılığında o önermenin bildirdiği bir olayın varolup olmadığını araştırmakla mı? Russell'a göre, evet. Önermeler hep aynı türden değildir ama. Kimi önerme olumlu (positive), kimi önerme de olumsuzdur (negative'dir). Örneğin, bir nesneyi parmağımızla gösterip «Bu aktır» dediğimizde olumlu, «Bu ak değildir» dediğimizde de olumsuz bir önermedir ortaya koyduğumuz. Russell'a göre, önermeler nasıl olumlu ya da olumsuzsa olaylar da öyledir. İşte burda şaşırtıcı bir nokta var. Olayların olumlu olduğu, olumlu olayların varlığı yadsınmaz. Gelgelelim «olumsuz olay» (negative fact) ne demektir? Russell'a göre olumsuz bir olay, olumsuz bir önermenin karşılığı olan olaydır. Bir örnekle: «Bu ak değildir» önermesini doğru kılan «bu» diye gösterdiğimiz şeyin ak olmayışı çeşidinden bir olay vardır. Russell için gereklidir bu olay; yoksa uygunluk öğretisini ayakta tutamaz. Nitekim Russell, birçok yapıtında, kendisine de tuhaf gelmekle birlikte, olumsuz olayların varlığını savunmuştur¹⁸. Bir yazısında kendisini böyle bir savunmaya sürükleyen nedeni şöyle tartışıp açıklar: «Olumsuz olaylar var mıdır? 'Sokrates canlı değildir' olayından söz edebileceğiniz biçimde olumsuz çeşitten olaylar var mıdır? Buraya değin bütün söylediklerimde hep olumsuz olayların varlığını; örneğin, 'Sokrates canlıdır' dediğinizde, gerçek dünyada Sokrates'in canlı olmadığı olayının bu önermenin karşılığı olduğunu kabul ettim. İnsanda olumsuz olaylara karşı bir hoşlanmama görülür... Yalnızca olumlu olayların olduğu, olumsuz önermelerinse, şöyle ya da böyle, olumlu olayları dile getirmesi gerektiği duygusu vardır sizde. Bu konuda Harvard'da ders verdiğim sırada [1918] olumsuz olayların olduğunu ileri sürmem nerdeyse bir ayaklanmaya yol açtı; olumsuz olayların varlığından söz edilmesini istemiyordu sınıf. Ama

¹⁷ S. 271 v. ö.

¹⁸ Örneğin yukarıdaki notlarda adı geçen kitaplardan *Problems*'te, *Analysis*'te.

ben hâlâ olumsuz olayların varolduğunu düşünmeye eğilimliyim¹⁹). Aynı yerde Russell şöyle diyor: «Zor bir sorudur bu. Sözlerimin kaskatı anlaşılmasını istemiyorum. Ben düpedüz, olumsuz olaylar vardır demiyorum, böyle olaylar olabilir diyorum²⁰). Aynı yerde Russell'ın vardığı sonuç şu «... Olumsuz olaylara son bir şey göziyle bakmanın daha doğru olduğu sonucuna varacağınızı sanıyorum. Yoksa, bir önermenin karşılığı olan şeyin ne olduğunu söylemede güçlük çekersiniz. Elinizdeki önerme yanlış ama olumlu, diyelim ki, 'Sokrates canlıdır' önermesiyse, bu önerme gerçek dünyadaki bir olaydan ötürü yanlıştır. Bir şey ancak bir olaydan ötürü yanlıştır, öyle ki yanlış olan olumlu bir belirleme ortaya koyduğumuz zaman, olumsuz olayların varlığını kabul etmedikçe, ne olup bittiğini tam olarak söylemekte son derece güçlük çekersiniz.»²¹

Görüldüğü gibi olumsuz denen olayların varlığını ileri sürerken Russell uygunluk öğretisinin sağlamlığını pekiştirmekten başka, tutarlı olma dileğinden başka bir kaygıya bağlı değildir. Ne var ki bu kaygı, Russell'ı, bu konudaki sallantılı davranışında da açığa çıktığı gibi, bana kalırsa, gerçeklik sağduyumuza aykırı birtakım kabullere sürüklemiştir. Belki de bunu sezdiği içindir, Russell *Inquiry* ile *Human Knowledge*'da olumsuz önermelerin kimi mantıksal, kimi psikolojik yönden çözümlenebileceği üzerinde durur. Örneğin «Bu ak değildir» olumsuz doğru önermesinin, mantıksal açıklamayla: görülen ak-olmayışı dile getirmeyip bir rengi algılamaya, ama o rengin ak olmamasına dayanan çıkarılabilecek bir yargılama ortaya koyduğu; psikolojik açıklamayla da: «Bu aktır» diye bir önermeyi akla getirerek bir şeye yaklaşıldığında, o şeyin başka bir rengi olduğunun belirtildiği, akıldaki önermenin «değildir» sözcüğüyle değiştirildiği yönünde bir sonuca varmıştır Russell. Şüphesiz ki, böylelikle Russell olumsuz olayı işe karıştırmadan da (bazı güçlüklerle rağmen) olumsuz önermeleri temellendirmeye girişir. Gene de hiç bir yerde olumsuz olayların varolmadığını açık ve seçik olarak söylemez.²²

(c) Şimdi burda bizi bir sıkıntının sardığını gizliyemeyiz. Mantık alanı dışındaki bir önermeye «doğru» ya da «yanlış» di-

¹⁹ «Philosophy of Logical Atomism», 1918 (*Logic and Knowledge*, 1956), s. 211

²⁰ *Ibid*, s. 212.

²¹ *Ibid*, s. 214.

²² Krşl. *Inquiry*, bölüm : V, VI.

yebilmek için, Russell'ın göziyle baktıkta, o önerme ile olaylar arasında bir bağıllığı gerekli görmekte birlikte, bu bağıllığın denetleme çeşidinden bir süreç olduğunu açıktan açığa gerekli görmekte birlikte, denetlemenin *nasıl* gerçekleştirildiği konusunda, yukardan beri belirlediği üzere, kesin bir şey söyleyemiyoruz. Bana kalırsa bu, denetlemeyi kabataslak elealıştan, denetlemenin önerme çeşitlerine, başka türlü dendikte, olay çeşitlerine göre değişik kılığa büründüğünü hesaba katmamaktan ileri geliyor. Nitekim Russell sözünü ettiğim sıkıntıyı sezip bunu «denetleme» sözünün bulanık ya da gevşek kullanışlarına dayatmakta; kesinliğe varmak için önerme çeşitlerine başvurmaktadır. İşte bu amaçla *Inquiry*'de verdiği örnekler ve bunlara ilişkin uzun tartışmalar yolunuzu aydınlatabilir.²³

Russell'ın örnek önermeleri şunlar: (1) «Ben sıcakım»; (2) «Ben sıcaktım»; (3) «Sen sıcaksın»; (4) «Güneş sıcaktır». İşte bu önermelerin her biri, öbüründen başka türlü denetlenir, çünkü her birinin *denetleyici*'si (verifier'ı), yani denetliyen olayı, denetleme sürecini gerçekleştirene başka türlü verilir. (1) «Ben sıcakım» önermesinde doğrudan doğruya farkına vardığım olay ile önermenin denetleyicisi aynıdır. Sıcaklık şimdi, burda benim biyografime giren bir niteliktir. (2) «Ben sıcaktım» önermesindeyse, denetleyicinin yine farkındayım, ancak «Ben sıcakım» önermesinin denetleyicisinden ayrılan bir biçimde farkındayım sıcaklığın. Hem ilk önermede, hem de ikincisinde sıcaklığı deniyen benim; sıcaklık benim sıcaklığım, bendeki sıcaklıktır, bana verilmiştir; her ikisinde de önermenin bildirdiği olay benim kişisel olayımdır. Yalnız, ikinci önermedeki olayı, ilkinde olduğu gibi doğrudan doğruya değil de hatırlıyarak, daha önceki kendi sıcaklığımı kendim hatırlıyarak denetlerim. (3) «Sen sıcaksın» önermesine gelince, bu önermede benim denediğim olay, «sen» adını verdiğim bedensel bir varlıktaki, o varlığının kendi kişisel biyografisine ilişkin, onun doğrudan doğruya, orda, kendi bedeninde denediği, benimse hiç bir zaman öylecene deniyemeyeceğim, bana dolaylı olarak verilen bir olaydır. Karşımdakine «Ben sıcakım» önermesini söyleten olaysal nedenler bana, «Sen sıcaksın» önermesini söyleten nedenlerin aynı değildir. «Ben sıcakım» derken dilsel belirlenim ile denetleyici olay arasındaki bağ yalın, uygunluk yalıdır. «Sen sıcaksın» önermesinde ise daha karma-

²³ *Ibid*, özellikle XIV, XVI ve XXI. bölümler.

şık bir uygunluğun sözü edilebilir; başkasının kendi sıcaklığı, benim algılama olanağımın dışında kalan bir değişken, bir X'tir. «Sen» dediğim bedenim kendi «denediği» sıcaklığı benim kendimden bildiğim, benim kendi sıcaklığımı andıran bir nitelikteki bir sıcaklık diye düşünürüm. Oysa (4) «Güneş sıcaktır» önermesindeki sıcaklık benim hiç denemediğim, ancak güneşle ilgili olarak gördüklerimle, yani denediğim başka niteliklerle, ya da nedenlerle ilintisine inandığım değişkendir.

İnce ayrıntılı çözümlenmeler dizisini yalınlaştırarak Russell'dan yansıttığım açıklamalar, karşılaştırmalı bir gidişi olan denetlemenin, her zaman önermede dile gelen olayların kendisini 'deneylemeye' geri götürülemediğini açığa vurmaktadır. Demek ki, bir önermeye «doğru» diyebilmek için o önermenin («söylediği») olayı ille de duyu organlarımla algılamam, ya da hatırlamam gerekmez. *Deney* ile *olayı* sınırları bakımından birbirinden ayırır çünkü Russell. Böylece, doğruluğu denetlenmiş bir önermenin, deneylenmiş, diyelim ki algılanmış bir önerme olduğu söylenebilir. Beni bu sonuca ulaştıran çözümlenmeleri, bir yerde Russell kendisi şöyle özetler: «Olaylar (hiç değilse olanak bakımından) deneylerden daha geniştir. 'Denetlenebilen' her önerme, bir deneyle belli çeşitten bir uygunluğu olan bir önermedir; 'doğru' bir önerme bir olayla tam da aynı çeşitten uygunluğu olan önermedir — şu ayrılıkla ki, algı yargılarında olup biten en yalın tipden uygunluk bütün öbür yargılarda, bu yargılar değişkenler gerektirdiğinden, olabilir bir şey değildir. Bir deney olay olduğuna göre, denetlenebilen önermeler doğrudur; gene de bütün doğru önermelerin denetlenebilir olduğunu kabul edecek bir neden yoktur ortada».²⁴

Bu durumda Russell'ın denetlemeden ne anladığı oldukça aydınlanmaktadır: her önermeyi denetlemek için bir denetleyiciyi koşul tutar; çünkü her önerme denetleyicisini bildirir; denetleyici ile önerme arasında bir *nedense'lik* bağı vardır; denetleyiciyle ilgi de *algıyla* kurulur; bununla birlikte her önermenin algıları tasvir ettiği söylenemez: ancak «Ben sıcakım» çeşidinden denetleyiciyle algı arasında bir örtüşmenin olduğu pek yalın önermeler bir yana. Çoğu önermede, bu önermeler, «Güneş sıcaktır» da olduğu gibi, algılananı aşan bir olayı gösterdikleri için, önerme ile olay arasındaki nedensellik bağı birbirine uzak oldu-

²⁴ *Inquiry*, s. 305.

ğundan, deneylerin ya da algıların bir tasviri dile gelmez. Başka türlü dendiğinde, içinde bir değişken bulunan önermelerin, deneyle verilenin ötesindeki bir olayı bildirdiği ortadadır. Ancak bu, Russell'a göre, hiç kimse deneyleyip algılamasa da, bazı olayların doğru olmasını sağlayan şeyin yine olaylar, denetleyiciler olmasını alıkoymaz.

Demek ki, önermenin «doğru» olma nedeni olaydır, olaydır ama bu neden ile önerme arasındaki yakınlık ya da uzaklık her zaman aynı değildir. İşte denetleme ya da doğrulama: bu bağı deneysel ara-durakları ile ışıklandırmakla görevli, kimi yalın ama çoğun karmaşık bir süreçtir.

Yanlış-anlamalara sürükleyebilecek olan bir noktayı açıklamalıyız burda. Russell denetleme çerçevesinde sözünü ettiği «neden» (cause) kavramını, sözcüğün bilimsel, diyelim ki fiziksel anlamında kullanmıyor. «Neden» i oldukça günlük anlamında, iki şey arasında bir öncelik-sonralık bağının varolması anlamında kullanıyor. Öyle ki Russell «neden» derken, önermelerin olaysal yönden, önce-gelen bir temeli olduğunu, önermeyi «doğru» ya da «yanlış» kılan önerme-dışı, söz-ötesi bir şeyin olduğunu belirtmek dileğinden başka bir amaç gütmüyor.

(d) Olayların, doğrudan doğruya gözlenip deneylenmeseler bile önermelerin doğrulanma nedeni olduğunu, Russell, zaman zaman başvurduğu örneklerle²⁵ işbaşında göstermeye çalışır. Bunlardan biri, önemli olduğu için kısaca anılmaya değer burda. Russell'ın bu örneği «Bütün insanlar ölümlüdür» önermesi olup genel bir belirlenimi dile getirir. Mantık kuruluşuyla değil de epistemolojik yönden ele alındığında, bu önerme, Russell'a göre, birden fazla, hattâ sayısız denetleyiciden ötürü doğru olan bir önermedir: Bir ya da birkaç insan değil de, insanların tümü, insan sınıfındaki bütün üyelerin ayrı ayrı ölümlü olması, bu önermeyi doğru kılar. Ölümsüz olmayan bir tek insana raslamak bu önermeyi yanlışlamaya yeter. Ancak eksiksizce bütün insanların ölümlü olduğunu algılayıp denetliyemeyiz. Gerçekteki bir sayımın zorluğu biryana, daha mantıkça olmaz bu; çünkü «Bütün insanlar ölümlüdür» önermesini söyleyen bir tek insanın varolduğu sürece, önerme, yalnızca algılanıp deneylenen olayların bir

²⁵ Bu örneklere Russell bir çok yapıtında, *Problems* ile *Human Knowledge*'te, özellikle *Inquiry*'nin XVIII bölümünde başvurur.

tasviri olmayı aşan bir önerme olarak kalır. Bununla birlikte «Bütün insanlar ölümlüdür» önermesinin hiç çekinmeden doğru bir önerme olduğunu söyleyebiliriz, söyleriz nitekim.

İnanışı önerenin deneyini aşan önermeler, Russell'a göre, bilgi işlerinde büyük bir önem taşır. Çünkü, doğa bilimlerindeki bellibaşlı kuralların, bilimsel yasaların çoğu, diyelim ki ses-dalgaları, ışık parçacıkları, ya da elektronlara ilişkin önermeler, gerektirdikleri değişkenlerden ötürü doğrulanmaları bakımından, konuşanın deneyelemesi dışında kalırlar. Duyumsal kanıttan gayri, bunlara eklenen birtakım çıkarımların, düpedüz mantığa dayanmayan birtakım çıkarımların, söz gelişi tümevarımcı (inductive) nitelikteki bir işlemin ürünüdür bu gibi önermeler.

Denetlemede olaya erişme duruma göre değişiklikler göstermekle birlikte, denetleme konusunda, Russell'ın kesin sözü bir doğru-çıkarma, ya da kanıt-gösterme süreci olarak denetlemenin, sağlamlığı bakımından, her önerme uyarınca bir ya da birden fazla olaya dayandığıdır. Önermeyi ileri süren bu olayları düpedüz duyulamasa da, önermenin doğruysa, bir olayın, ya da olaylar kümesinin, gerçekte, yerine göre şöyle ya da böyle varolmasından, ya da varolmamasından dolayı doğru olduğunu bilir. İnançları pekiştiren, bazan hiçbir denetlemeye girişmesek, hattâ bir denetleme yapmasak da, olaylardır yine. Diyelim ki — Russell'ın bir örneğini aktarıyorum²⁶ — «Los Angeles'te oturan insanlar vardır» önermesini ileri sürdüm. Beni şimdi Los Angeles'ten ayıran binlerce kilometreye rağmen doğrudur bu önerme; ama Los Angeles diye insanların yaşadığı bir kent yoksa yanlıştır o zaman. Kalkıp Los Angeles'e gittiğimi düşünün, nasıl denetleyeceğim önermemi? Belli bir denetleyicisi yok ki. Los Angeles'te raslıyacağım, kim olursa olsun, ilk insan bu önermenin denetleyicisidir.

4. Empirizmin Temellendirilmesi

Değişik açılardan baktıkta, Russell'daki işleyişini yukarda izlemeye çalıştığım «denetleme» kavramı, Russell'ın *empirik* doğruluk anlayışını anaçizgileriyle açığa vurmaktadır. Russell'ın sözlüğünde, salt mantık-matematik önermeler (kavram-çözümleyici ya da totolojik önermeler) biryana, olaylar üzerindeki bütün

²⁶ Krşl. *Inquiry*, s. 300 v. ö.

söylemeler empiriktir. Böylece Russell'ın, denetleme sürecini incelemesinde, empirik doğruları temellendirmekte olduğu görülür. Doğruyu saptamada olaya, deneye, denetlemeye verdiği büyük önemden ötürü Russell'ın, sözün genel bildiriminde, «empirist» bir düşünür olduğu yadsınamaz. (Yaratıcı bir mantıkçı olması, şüphesiz, buna engel değildir.) Bana öyle geliyor ki, Russell'ın *Inquiry*'sine, büyük oylumiyle doğruluk kavramını araştırmaya ayırdığı bu yapıtına, hiç çekinmeden, empirizmin baş kitaplarından biri gözüyle bakabiliriz. Ama yukardaki açıklamalardan da yer yer belirdiği gibi, başkalarınıninkiyle karıştırılmaması gereken, kendine özgü bir empirizmi savanur Russell. İşte belli bir ölçü içinde ben şimdi bu empirizme değineceğim. Böylece Russell'ın doğruluk anlayışını azıcık daha derinliğine kavrayabileceğimizi umuyorum.

Önce Russell'ın «*salt empirizm*» den (absolute empiricism'den) yana *olmadığını* belirtmeliyiz. Doğruyu tümüyle akıldan türetmek nasıl yanlış bir yolsa (salt empirizme uyarak) bütün doğruları duyu organlarının verdiklerine indirgemek de yanlış bir tutumdur Russell için. Hattâ, Russell'a göre, insanı çıkmaza sürüklediği öylesine apaçıktır ki bu yolun, uzun uzadıya düşünmeye ne gerek, daha sağduyu dediğimiz şey insanı böyle bir yola sapmaktan alıkoyar. Russell'ın bu görüşüne en iyi tanık yukarda (II, 1) yansıtmayı denediğim içkin doğruluk öğretisine ilişkin eleştirisidir. Ondan bu nokta üzerinde durmıyacağım şimdi.

Ama Russell'ın «*katkısız empirizm*» (pure empiricism) adını verdiği bir empirizm vardır ki, sırf dilsel-mantıksal, bu arada matematiksel doğrulardan gayrı doğruların (dünyaya ilişkin doğru söylemelerin: genellikle «empirik» denilen önermelerin) yalnızca deneye dayandığını, deneyi aşan önermelerin («doğru» olamayacağını, «doğru» olmak şöyle dursun bir «anlamı» bile olmadığını) ileri süren empirizmdir.

İlkin: daha önce (III, 3, c'de) gözönüne serdiklerimden anlaşılacağı gibi, Russell için deney ile denetleme örtüşmediğine göre, Russell katkısız empirizme *karşıdır*. Dar bulur bu empirizmi. Kendi sözleriyle: «Katkısız empirizme sonunda kimse bağlanmaz; hepimizin geçer gözüyle baktığı inanışları elde tutmak istiyorsak, ne tanıtlamalı — demonstrative — olan ne de deneyden türetilen birtakım çıkarım ilkelerine başvurmaliyiz»²⁷ Deney'i

²⁷ *Ibid*, s. 305.

denetlemeyle, dolayısıyla doğru'yu deneyle özdeş tutmak empirik doğruları pek dar bir çerçeveye sıkıştırmak demektir; bilgilerimizin genişliğine haksızlık etmiş olur buna yeltenen. Doğru bilgileri açıklayamayan, onlarla çatışan bir doğruluk öğretisi ise bilime olduğu kadar sağduyuya da meydan okur. İnsan istese de istemese de solipsizme, tekbencilige varır bu gidişle. Çünkü solipsist «Ben sıcağım» çeşidinden aracısız denetlenen, birçok filozofça — empirik — «temel-önerme» (basic proposition) adı verilen önermelerin dışındaki önermelere, başkalarının tanıklığına, hattâ deniyen tekbenin kendi belleğine beslenen güveni ortadan kaldırmaya iteler insanı. Oysa Russell empirik temel-önermelerden başka empirik doğruların (III, 3, c ve d'de göstermiye çalışmıştım bunu) varolduğuna sık sık dikkati çeker.

Katkısız empirizmi Russell, çoğu zaman «çocuksu gerçekçilik» (naive realism) diye adlandırdığı bilgi anlayışıyla bir tutar. Russell'in yorumuyla bu anlayışa göre: «Biz hepimiz “çocuksu gerçeklik” ten, yani nesnelere bize görüldüğü gibi olduğu öğretilerinden kalkarız. Çimenin yeşil, taşın katı, karın soğuk olduğunu düşünürüz. Ama fizik bizi çimendeki yeşillik, taştaki sertliğin, kardaki soğukluğun kendi deneyimizle bildiğimiz yeşillik, katılık ve soğukluk olmayıp bambaşka bir şey olduğuna vardırır. Bir taşı gözlediğini sanan bir gözleyici, fiziğe inanmak gerekirse, aslında taşın kendi üzerindeki etkisini gözlemektedir. Böylece bilim kendi kendisiyle savaş içinde görünüyor; en çok nesnel — objective — olduğunu söylediği zaman istemiyerek öznelliğe gömülmüş buluyor kendini. Çocuksu gerçekçilik fizik bilimine götürür, fiziğe gelince, doğruysa, çocuksu gerçekçiliğin yanlış olduğunu gösterir. Demek ki bu doğruysa çocuksu gerçekçilik yanlıştır; öyleyse yanlıştır»²⁸. Bu aktardığım parça Russell'in, deneyle algılanmayan olayların, başka türlü söylendikte, deneyi aşan empirik doğruların, varlığına olan inancını, bir kez de fizik bilimine dayanarak pekiştirmeyi istediğini gün ışığına koyar. Gerçekten de fizik bilimini, deneylenmiyen olaylara ilişkin kavramların kurduğu önermelere, sözgelisi elektronlarla ilgili önermelere geniş yer verdiğinden ötürü, uydurukları konu alan söylemler diye damgalamak bilimsel sağduyuyla çatışmaya düşürür bizi.

İkinci olarak: Russell'ı katkısız empirizmden yüzçevirten önemli bir gerekçe, katkısız empirizmin, yine doğrulukla sınıksız

²⁸ *Ibid*, s. 15.

ilgisi olan *anlam* (meaning) görüşüdür. Bu görüş, anlamı denetlenebilmeye özdeş tutar, denetlenebilmeyi anlamın biricik koşulu, ya da anlamın kanıtı diye benimser. Bu görüşe, bu görüşün denetlenebilme ile anlamı birbiriyle özdeş tutma ilkesine karşı itirazları özetlendikte: görüş, hem «denetleme» kavramını bulan-dırmakta, hem de dilin herkesçe bilinen bir başarısına aykırı gel-mektedir. İşte bundan Russell çok kez «denetlenebilme» (verifiable) sözcüğü yerine «denetlenmiştir» (verified) sözcüğünü kul-lanmayı yeğtutar. Örneğin genel önermeler, daha önce andığımız örnekle «Bütün insanlar ölümlüdür» önermesi «denetlenebilir» bir önerme olmamakla birlikte «denetlenmiş», doğruluğu bilinen bir önermedir. Sözü edilen ilkenin yürümediğini Russell, bu ilkeyi yine kendisine uygulayarak çürütmeye yönelir. Bir yazısında dediği gibi: «'Denetlenmiştir' yerine 'denetlenebilir' sözcüğünü kullanmakta ayak direyecek olursak, bir önermenin denetlenebi-lik bir önerme olduğunu bilemeyiz; öyle ya bu sınırsızca uzayan gelecekleli bir bilgiyi işe karıştırmayı gerektirecekti. Gerçekten de, bir önermenin denetlenebilir olmasının kendisi denetlenebilir de-ğildir. Çünkü genel bir önermenin gelecekteki bütün sonuçları-nın doğru olduğunu saptamanın kendisi, tektek durumları sayılamayan genel bir önerme olup, hiç bir genel önerme, daha ön-ce bir gözlenmiş olan tekillerin — particulars — meydana ge-tirdiği bir listedeki önermeler biryana, katkısızca empirik kanıta dayanarak kurulamaz.»²⁹

Denetleme sürecini «denetlenebilir» i bırakarak «denetlenmiş-tir» kavramı dolayında derleyip toplamasında, Russell'ı katkısız empirizmden yüzçevirten bir neden daha vardır ki o da bu empirizmin, «bir önermenin anlamı denetlenişindeki yöntemdir» diye bir ilkeyi gözönünde bulundurmasıdır. Russell'sa bu ilkenin yanlış olduğu kanısını güder. İlke dilin işleyişini yanlış yorumlamıya dayanır çünkü. Nesnelere dile getiren tektek sözcüklerin, «nesnel sözcüklerin» (object-words'ün) anlamı, hiç şüphe yok ki bu sözcüklerin, gösterdikleri nesnelere bağına, bu nesnelere deneylemeye, «nesne gösteren tanımlara» (ostensive definitions), kısaca bu nesnelere denetlenebilmesine bağlıdır. Gelgelelim bu yalnızca nesnel-sözcükler için böyledir. Tümceler içinse durum bambaşkadır. Denetlenebilir olmayan, nasıl doğru kılacağımızı bilemediğimiz

²⁹ *Logical Positivism* («Revue internationale de philosophie» — empirisme logique» sayısı — 15 Janvier 1950), s. 12/13.

tümceler (Russell'ın bir örneği ile «Merih'te oturanlar gezegenimizde oturanlar kadar kaçık ve kötüdür» önermesinin) ne demek istediğini pek iyi anlarız. Gerçekten de, Russell'ın dediği gibi : «Dili kullanmanın özü şudur ki, her birini anladığımız sözcüklerle eksiksizce kurduğumuz bir tümceyi, hiçbir zaman bütünüyle tümcenin karşılığı olan bir deneyimiz olmasa da anlarız. Uyduruk (fiction), tarih ve her çeşitten bilgi verme bu niteliğe dayanır.»³⁰ Ayrıca katkısız empirizmin anlam görüşü, en kesininden önermeleri, «Ben sıcağım» çeşidinden algıları yansıtan temel empirik önermeleri de açıklayamaz Russell'ın gözünde. «Çünkü», Russell'ca, «herhangibir derecede bilinebilen bütün öbür empirik önermeleri denetlemeyi bu (temel empirik) önermeler sağladığına göre, bu önermelerin kendisi için bir denetleme yöntemi yoktur.»³¹

Apaçık belirttiği üzere, Russell katkısız empirizme, denetleme kavramını gevşek ve bulanık kullandığı için çatmakta, böyle bir empirizme örnek olarak da M. Schlick'i verip itirazlarını ona ve onun gibi düşünen pozitivistlere çevirmektedir.³² Bununla birlikte Russell'ın genellikle empirist bilgi tutumuna karşı olduğunu söylemek Russell'a haksızlık etmek olur. Aslında doğruluk öğretisinde Russell'ın bütün yaptığı, dünyaya ilişkin önermelerin, güvenilirlik bakımından, denetlemeyi gerektirdiği; ancak, dar bir denetleme yorumuna sıkışıp kalındığında, «doğru», «denetlenebilir» ile örtüştürülüp ona geri götürüldüğünde, bilginin açıklanamayacağını gün ışığına koymaktadır. Nitekim kendisi hep bu tutumla «doğru» nun «denetlenebilir» den daha geniş bir kavram olduğunu, gerçekten de denetlenebilirliğin çerçevesi içinde tanımlanamayacağını ileri sürüyor³³. Böylece Russell'ın, «doğru» ya, kaynak ve denetleyici olarak olayları, söz-ötesinde dünyada olup bitenleri göstermekle, dünya önermelerinin olaysal verilerle doğrulanıp yanlışlandığını kabul etmekle bir empirist olduğu; ancak, empirik doğrular alanında da, deneylerimizi

³⁰ *Inquiry*, s. 308/309.

³¹ *Ibid*, s. 308.

³² Uzun uzadıya hesaplaştığı «Bir önermenin anlamı denetlenişindeki yöntemdir» ilkesini Russell, M. Schlick'in (1936'da «*Philosophical Review*», vol. 45'te yayımlanmış olduğu «*Meaning and Verification*» — «Anlam ve Denetleme» — adlı yazısından almıştır.

³³ *Inquiry*, s. 227.

aşan bilgilerin varolduğuna inandığı apaçıktır. Şüphe yok ki, katkısız empirizm açısından bakınca Russell'in doğruluk görüşüne «empirist» adını vermekten çekinenler olacaktır. Gene de ben, Russell'in, bu görüşün özgün ayrıntıları ne olursa olsun, olaylara uygunluk diye tanımladığı «doğruluk» görüşüyle, «empirik» denilen önermelerin temellendirilmesinde, yukardan beri geliştirdiğim düşüncelere dayanarak, önemli bir payı olduğunu saptamaya eğilimliyim.

5. Bilgi ve Doğruluk

Şimdi, ilk bakışta tuhaf gelecek olan bir soru atacağım ortaya: Doğruluk ile bilgi arasında ne gibi bir ilinti vardır?. Başka türlü de sorulabilir bu soru: «Doğruluk» sözcüğü ile «bilgi» sözcüğünün anlamları birbiriyle örtüşür mü, yoksa ayrımlar mı vardır arada? — Kendi içinde ele alındıkta besbelli ki yadırganacak bir yön yoktur bu soruda. Tuhaflik, yazımın başından beri hep «doğru» (dolayısıyla de «yanlış») kavramından söz ettiğim, buna karşılık «bilgi» kavramına, birkaç dokunuş biryana bırakıldığında, hiç mi hiç değinmeyişimdir. Oysa, «doğruluk» tan söz açılan her yerde asıl sözü edilen şeyin «bilgi» olduğu sanısı pek yaygın bir sanıdır. Hattâ oldumolusu bazı çevrelerde, günümüzdeyse — ayrıntılara girişemeyeceğimden kabataslak söyleyeyim — geleneksel bilgi-öğretisi çizgisi boyunca düşünen çevrelerde, daha da ileri gidilerek «doğru» kavramının ancak «bilgi» kavramının yardımıyla açıklanabileceği, «doğru» yu tanımlamada «bilgi» ye başvurmak gerektiği, giderek «doğru» kavramını işin içine katmadan da bir «bilgi»-öğretisi ortaya konabileceği savunulmaktadır. Ama yerinde midir böyle bir tutum? İşte bu güçlüğe Russell açısından baktığımızda, daha bu konudaki tektek düşüncelerine başvurmasak bile, filozofun: «doğruluk» kavramına ne büyük önem verdiğini, sırf bu kavramı odak olarak alan çalışmalarla dallıbudaklı bir bilgi-öğretisi kurmaya yöneldiğini; böylelikle «bilgi» ile «doğruluk» arasındaki bu bağa ilişkin soruyu belli bir çözüme ulaştırmış olduğunu görürüz.

Soruya Russell'in verdiği cevap her türlü kaypaklığı önliyen bir kesinliktedir. *Inquiry*'nin girişinde, tüm yapıtı boyunca işlediği anasavları özetlerken şöyle der Russell: «Vardığım sonuç şudur: “doğruluk” temel kavram olup “bilgi”, “doğruluk” kav-

ramı çerçevesinde tanımlanacaktır; tersi olamaz bunun.»³⁴ Demek ki Russell'a göre, mantıkça dile getirildiğinde: «bilgi» kavramı «doğruluğun» genişliği içinde yeralan; «doğruluğun» alt sınıfı olan bir kavramdır. Yani, *Human Knowledge*'teki bir sözle: «Her bilgi hali doğru inanın bir halidir, tersi olmaz ama bunun.»³⁵ Kendi açısından apaçık bir gerçeği yansıtan bu sanısını Russell bol bol örneklerle pekiştirmeye çalışır. Durmuş bir saata bakıp da, bir raslantı sonucu, doğru zamanı öğrenen; diyelim ki, 1906'da İngiltere başbakanı Campbell Bannermann'ın adını, gerçekte onu değil de Balfour'u düşünerek B ile başlatan; bir çocuk beklediği sırada, baktırdığı bir faldan ötürü, çocuğunun erkek olacağını uman ve gerçekten de erkek olduğunu gören birinin inancı, daha da başka inanışlar, Russell'in «bilgi» yi neden «doğruluk» tan daha kuşatıcı bir kavram diye kabul ettiğini açığa vuran birer örnektir.³⁶ Öyle ya bu örneklerin herbirinde «doğru» olan inanış, inanılan olay denetlendiğinde «beklediğim demek ki doğruymuş» çeşidinden bir söyleme, inanın her kez doğru çıkması inancı «bilgi» dememizi gerektirmez. Tersini düşünmek aykırılıklara (paradoks'lara) sürükler bizi. Nitekim Russell bunun için «doğru» ile «bilgi» yi özdeş tutmaz.

Doğru inancı «bilgi» demekten bizi alıkoyan nedir öyleyse? Russell bu soruya, sağduyusunun sesini dinleyen basbayağı bir insanın nerdeyse kendiliğinden aklına gelen cevabı gözönünde bulundurarak karşılık verir.³⁷ Russell'a göre, şöyle düşünür basbayağı insan: Doğru ile inanın bilgi adına yaraşması için sağlam kanıt (sound evidence'a) dayanması gerekir. Kanıtı sağlayan şeyse olaylar, ya da ilkelerdir; yalnız olayların hiç bir küşüme yol açmaması, ilkelerin de algılardan çıkarsamalar yapmaya elverişli olması gerekir. Olaylara, genellikle, duyu algıları ve bellekle erişilir; çıkarım ilkeleri tümevarım ve tümdengelimdir. Gerçi olaylara da, ilkelere de her zaman tam bir apaçıklıkla ulaşamayız; işte bunun için sağduyunun görüşü yetkin bir görüş sayılamaz. Gene de Russell bu görüşten daha iyisini (daha iyisi olmayacağını sandığı için) sunmaya kalkışmıyor.

Böylece «doğruluk» ile «bilgi» arasındaki ilinti, Russell'da,

³⁴ *Inquiry*, s. 22.

³⁵ *Human Knowledge*, s. 170.

³⁶ *Ibid*, s. 170; *Inquiry*, s. 229.

³⁷ Krşl. *Human Knowledge*, s. 170.

biryandan «doğruluk», öbüryandan da «bilgi» kavramlarının tanımı, bu arada «deney» ve «çıkarm» sözcüklerinin anlamları yönündeki belli bir deşme çabasıyla karara bağlanabilecek olan bir konu olarak belirmektedir. Bu çabada kilit kavramının «doğruluk» tan başka bir kavram olamayacağı ortada. Çünkü bulanık olan kavram, böylece asıl yakından belirlenmesi gereken kavram «bilgi» kavramıdır.

Acaba neden *bulanıktır* «bilgi» kavramı? Russell'in tüm araştırmalarından derleme eğilimli olduğum sonuca göre *bilgi bir derecelenme işidir*, bilgiler türlü türlüdür de ondan. Örneğin: aracısız deneylenen olayların, bellek aracılığıyla ulaşılan verilerin, başkalarından öğrenilenlerin, genel ilkelerin bilgisi çeşidinden bilgilerimiz vardır. İnanışlara güvenimizde çok kez salantıya düşeriz bu yüzden. Neye «bilgi» diyeceğimizi, neye «bilgi» demeyeceğimizi şaşırırız. Demek ki, Russell'in gözünde, — bana kalırsa —, bulanıklık bilgilerin zenginliğinden ileri gelmektedir. Hoş böyle olmasa bile önüne geçilmez bilgidaki bulanıklığın; çünkü mantık ve matematiğin kesin, iyice sınırlanmış, açık ve seçik koyumları biryana, felsefenin çoğu kavramı bulanıktır. Bilgi-öğretisine düşen görev işte bu sözünü ettiğim bulanıklığı gidermektir.

Bilgi-öğretisi (epistemology) her şeyden önce inanışlarla, ama rasgele inanışlarla değil, doğru inanışlarla uğraşır. İnanışları, güvenilirlikleri, sağlamlıkları bakımından sınıflayıp düzenlemek, doğru inanışlardaki dayanakları bulup ortaya çıkarmak, kısaca bir inanışa neden bel bağlamak gerektiğini araştırmak — bütün bunlar hep bilgi-öğretisine düşen ödevlerdir.

Demek ki Russell'a göre felsefe, her iki kavram olmadan yapamaz; «doğruluk» kavramı kadar «bilgi» kavramına başvurmadan edemez. Hangi bilgi kesiminde olursa olsun, araştırma, doğru bilgilere erişmek amacıyla yapılır. Bilgi kavramı bulanık bir kavramdır ama *her* bilgi ya «doğru» ya «yanlış» tır. Şu sözler Russell'in bu konudaki görüşünü yetesiye açıklıkla özetliyor bana kalırsa: «Böylece “doğruluk” kadar “bilgi” ye de gerekse duyarız, çünkü bilginin sınırları belirsizdir, ayrıca, üçüncü şıkkın olamazlığına dayanmaksızın buluşlara yol açan soruları soramayız.»³⁸

³⁸ *Inquiry*, s. 288.

IV. SONUÇ : RUSSELL'İN BAŞARI YOLU

Baştan beri giriştiğim açıklama denemesi, açıklamalarımı belirli bir ölçüme sıkıştırdığım halde, «doğruluk» kavramına Russell'in ne büyük bir dikkatle eğildiğini, bu kavramı aydınlatmak amacıyla nasıl hiç bir çabayı esirgemediğini gözönüne sermiye yatabilir kanısındayım. Bu sözünü ettiğim çabadan Russell'in eli boş dönmek şöyle dursun, bazı verimli sonuçlarla döndüğünü söyleyeceğim. Daha önce belirttiklerimi çarpıtmaktan çekindiğim için, bu sonuçları özetlemeye kalkışmıyacağım burda. Ancak şurası ortada ki, bu sonuçlar dönüp dolaşıp dünyaya ilişkin doğruları olaylara uygunluk yönünden ele almakta yoğunlaşır. «Uygunluk» başlığı altında toplanan Russell'in öğretisi, yukarda yansıtmıya çalıştığım gibi, dallıbudaklı kuruluşu olan bir öğretimdir. Uygunluk öğretisi, Russell'in da eleştirerek üzerinde durduğu daha başka doğruluk öğretileri yanında, bir öğreti olarak ışıklandırmakla görevli olduğu noktalar bakımından, sözgelisi, «yanlış»ın nedenini bildirmesi, «doğru» nun dayanağını sağlaması, «yanlış» denilen inanışlar ile «doğru» denilen inanışlar arasındaki ayrımları nesnel ölçüklere bağlaması, «doğru» ile «yanlış» ı öznel saptamalardan kurtarması, bilim sağduyusunun hakkını vermesi bakımından, bana öyle geliyor ki, başarılı bir öğretimdir. Gelgelelim «başarılı» niteliği ile öğretinin hiçbir eksigi olmadığını, tam bir yetkinlik gösterdiğini söylemek istemiyorum. Russell, «karşılaştırma» işleminde bulanık bir yan bırakmasaydı, «olumsuz olaylar» konusunda aykırılığa düşmeseydi, «bilgi» ile «doğruluk» arasındaki bağları pırıl pırıl ortaya çıkarmış olsaydı bile «uygunluk» öğretisi, «doğruluk» kavramı üzerinde son sözü söylemiş sayılamıyacaktı. Çünkü bu öğreti, epeyce işlenmiş yönlerinde bile, örneğin «katkısız empirizmi» aşma uzanışında, algılanamıyan olayların doğru bilgisine varışımızda, bu bilme işinde empirik olmayan bilme kaynaklarının hangileri olduğunda, daha da başka güçlüklerde, yer yer alacakaranlıktadır. Gene de Russell'in öğretilerine başarılı bir öğreti gözüyle bakılmalıdır. Çünkü bu öğreti «doğruluk» kavramına, genellikle sorunları ortaya koyuşu, çoğun belli bir ölçüde, bazan da epeyce, çözüyle kazandırdığı bilinçten; «doğruluk» kavramını araştırmaya getirdiği yeni hızdan ötürü başarısı yadsınamıyan bir öğretimdir.

Bunun içindir ki şimdi ben, cevabını geniş tutmasam da, yazımın son durağı olarak bir soruyu cevaplandırmak zorunda gö-

rüyorum kendimi : Russell «doğruluk» kavramını hangi tutumla inceliyerek başardığını başarır? Aynı şeyi başka türlü sorabiliriz: Doğruluk felsefesinde Russell hangi yöntemi uygular? Kestirmeden adlandırdıkta, Russell'ın yöntemi, ne çeşitten olursa olsun değindiği bütün sorunlarda kullandığı, *çözümlemedir* (analysis'tir). İşbaşındaki durumuyla Russell'da çözümleme: kavram ve önermeleri anlamları, bildirme güçleri ve mantıksal yapıları bakımından açık kılmak üzere daha başka kavramlara ve önermelere başvurmaktır. Bu arada Russell, çözümlemelerini sık sık *yalın örneklerle* belgelemeye ayrı bir özen gösterir. Eleştirmesinde olsun, kendine özgün düşünce geliştirmelerinde olsun, Russell, «doğruluğa» ilişkin birtakım buyrultular ileri sürmekten; bilim vargılarını zedelemekten; gösterişli genellemelerde oyalanmaktan; geleneksel kuramlar, ya da teori'leşirmeler yolunda yürümekten kaçınır. Russell'ı belli bir «izm» in darlığına kapanmaktan; tüm bilgileri «doğru» ya da «yanlış» olmak bakımından tek ve şaşmaz bir ölçüğe vurılmaktan; kuram uğrunda güdükleşmekten kurtaran, hiç şüphe yok ki, ustalıklı uyguladığı çözümleyici yöntemdir.

Nermi Uygur